

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10**

**VAKOLATLI SUDLAR VA HAKAMLIK SUDLARI YURISDIKSIYASINI
BELGILASHNING HUQUQIY ASOSLARI**

Najmiddinova Farangiz Faxriddin qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

“Mediatsiya va nizolarni muqobil hal etish usullari” yo’nalishi magistranti

Bugungi kunda nizolarni sud orqali hal etish bilan bir qatorda ularni muqobil usullarda, xususan, hakamlik sudlari orqali ko‘rib chiqish amaliyoti tobora rivojlanib bormoqda. Hakamlik muhokamasining nizolarni tezkor, samarali va taraflarning manfaatlarini hisobga olgan holda hal etish imkonini berishi uning huquqiy nizolarni ko‘rib chiqishning muhim mexanizmlaridan biriga aylanishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, hakamlik sudlarining faoliyati davlat sudlari faoliyati bilan muayyan protsessual aloqadorlikni yuzaga keltiradi.

Mazkur munosabatlarda vakolatli sudlar va hakamlik sudlari o‘rtasida yurisdiksiyani to‘g‘ri belgilash alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, nizoning qaysi organ tomonidan ko‘rib chiqilishi lozimligi, hakamlik sudining muayyan nizoni ko‘rish vakolatining mavjudligi, davlat sudlarining hakamlik muhokamasiga aralashuvi hamda ularning o‘zaro vakolat doirasini belgilash masalalari amaliyotda muhim huquqiy ahamiyatga ega.

Dastlab, vakolatli yoki hakamlik sudlarida ishlarni ko‘rib chiqishda yurisdiksiyadagi o‘zgarishlarga to‘xtaladigan bo‘lsak, Iqtisodiy protsessual kodeksida quyidagicha norma belgilangan: Fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiqib, yuzaga keladigan yoki yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan hamda iqtisodiy sudga taalluqli bo‘lgan nizo taraflarning kelishuviga binoan, iqtisodiy sud hal qiluv qarori chiqarguniga qadar hakamlik sudiga ko‘rish uchun topshirilishi mumkin¹. Shu vaziyatda hakamlik bitimining mavjudligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan nizoni hakamlik sudiga o‘tkazishning huquqiy asosi bu hakamlik bitimi hisoblanadi.

Hakamlik bitimini tahlil qilishda niderlandiyalik olim A.Y.van den Bergning fikrlar diqqatga sazovor hisoblanadi. A.Y.van den Berg hakamlik bitimini shunchaki shartnoma emas, balki “protsessual natija beruvchi moddiy-huquqiy hujjat” sifatida

¹ O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksi <https://lex.uz/acts/-3523891>

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10**

baholaydi². Hakamlilik bitimining mavjudligi nafaqat nizoni hakamlilik sudi yoki vakolatli sud ko'rib chiqishini belgilaydi, balki yurisdiksiyaning taqsimlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, xalqaro amaliyotda keng qo'llaniladigan kompetensiya-kompetensiya prinsipi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur prinsipga ko'ra, hakamlilik sudi o'z yurisdiksiyasi masalasini, xususan, hakamlilik bitimining mavjudligi, haqiqiylikni mustaqil ravishda hal etish vakolatiga ega hisoblanadi. "Hakamlilik sudlari to'g'risida" gi qonunning 24-moddasida ham ushbu prinsipning mohiyati gavdalanadi. Hakamlilik sudi o'z hal qiluviga topshirilgan nizoni, shu jumladan hakamlilik bitimi yo'qligi yoki haqiqiy emasligi sababli hakamlilik muhokamasi taraflaridan biri hakamlilik muhokamasiga qarshi e'tiroz bildirgan hollarda nizoni ko'rib chiqishga vakolati borligi yoxud yo'qligi haqidagi masalani mustaqil ravishda hal etadi³. Hakamlilik sudlariga ushbu vakolatning berilishi, nizoning tez hal qilinishiga olib keladi.

Hindistonda 1996-yilgi Arbitraj to'g'risidagi qonunning 16-moddasi kompetensiya-kompetensiya prinsipini normativ jihatdan mustahkamlab, hakamlilik sudiga o'z yurisdiksiyasiga oid masalalarni ko'rib chiqish va hal etish bo'yicha muhim vakolat beradi⁴. Ushbu prinsip UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration asosida ishlab chiqilgan.

Kompetensiya-kompetensiya prinsipi hakamlilik sudining o'z vakolati mavjud yoki mavjud emasligi masalasini dastlab o'zi hal qilish huquqini anglatadi. Bu tamoyil hakamlilik bitimining haqiqiylik va nizoning hakamlilik sudiga taalluqliligi yuzasidan yuzaga kelgan e'tirozlar, avvalo, hakamlilik sudining o'zi tomonidan ko'rib chiqiladi. Mazkur prinsipning asosiy maqsadi taraflardan birining asossiz ravishda davlat sudlariga murojaat qilish masalasini oldini olishdan iboratdir. Shu bilan birga, kompetensiya-kompetensiya prinsipi hakamlilik sudining davlat sudlaridan mustaqil ravishda faoliyat yurituvchi nizolarni hal etish instituti sifatidagi huquqiy maqomini mustahkamlaydi.

Kompetensiya-kompetensiya prinsipi bilan uzviy bog'liq bo'lgan yana bir muhim qoida bu hakamlilik bitimining mustaqilligi, ya'ni separability prinsipidir. Ushbu prinsipning nazariy asoslarini yaratgan olimlardan biri F.A.Mann hisoblanib, u hakamlilik shartini shartnoma ichidagi "alohida kichik shartnoma" deb atagan. Mazkur

² Van den Berg A.J. The New York Arbitration Convention of 1958: Towards a Uniform Judicial Interpretation. – Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1981. – P. 145-146.

³ O'zbekiston Respublikasi "Hakamlilik sudlari to'g'risidagi" Qonuni, Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 23.04.2026-y., 03/26/1141/0403-son. <https://lex.uz/uz/docs/-1072079>

⁴ Bhardwaj A. Competence-Competence Doctrine under Indian Arbitration Law: An In-Depth Analysis // SCC OnLine Blog. – 2023. – November.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10**

prinsipga ko'ra, hakamlik bitimi asosiy shartnomaning tarkibiy qismi sifatida qaralsada, u mustaqil huquqiy kuchga ega bo'lgan alohida bitim sifatida e'tirof etiladi.

Shu sababli, asosiy shartnomaning haqiqiy emas deb topilishi yoki bekor qilinishi hakamlik bitimining ham haqiqiy emasligini anglatmaydi. Bu esa o'z navbatida hakamlik sudning yurisdiksiyasini saqlab qolishga xizmat qiladi hamda taraflarning nizoni aynan hakamlik tartibida hal etish borasidagi kelishuvini himoya qiladi.

AQSH huquqshunos olimi Steven C.Bennettning ta'kidlashicha, hakamlik bitimining mustaqilligi prinsipi ayniqsa shartnoma haqiqiy emas deb topilgan hollarda muhim ahamiyat kasb etadi. Agar har safar shartnoma haqiqiy emas deb topilganda hakamlik bandi ham bekor qilinadigan bo'lsa, hakamlik kelishuvining maqsadi va mazmuni amalda yo'qqa chiqishi mumkin edi⁵. Mazkur yondashuv hakamlik bitimining mustaqilligi prinsipining amaliy ahamiyatini yaqqol namoyon etadi.

Shu bilan birga, mazkur prinsip hakamlik muhokamasining samaradorligini oshirishga xizmat qilib, taraflarning erkin irodasiga asoslangan nizolarni hal etish mexanizmining mustaqilligini ta'minlaydi.

Hakamlik sudlarining tashkil topishi, huquqiy tabiati hamda nizolarni muqobil hal etish tizimidagi o'rni bilan bog'liq nazariy-huquqiy yondashuvlar hakamlik muhokamasining mustaqil protsessual institut sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi. Shu bilan birga, hakamlik sudlarining samarali faoliyat yuritishi faqatgina ularning huquqiy maqomi bilan emas, balki vakolatli davlat sudlari bilan o'zaro protsessual hamkorligining qay darajada aniq tartibga solinganligiga ham bog'liq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Van den Berg A.J. The New York Arbitration Convention of 1958: Towards a Uniform Judicial Interpretation. – Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1981. – P. 145-146.
2. Bhardwaj A. Competence-Competence Doctrine under Indian Arbitration Law: An In-Depth Analysis // SCC OnLine Blog. – 2023. – November.
3. Steven C. Bennett, Arbitration: Essential Concepts, p. 60 (ALM Publishing 2002)
4. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi <https://lex.uz/acts/-3517337>
5. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksi <https://lex.uz/acts/-3523891>

⁵ Steven C. Bennett, Arbitration: Essential Concepts, p. 60 (ALM Publishing 2002)

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10**

6. O'zbekiston Respublikasi "Hakamlik sudlari to'g'risidagi" Qonuni, Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 23.04.2026-y., 03/26/1141/0403-son.
<https://lex.uz/uz/docs/-1072079>